

Het calculeerbare individu

Ed Vosselman

COLUMN

We leven in een 'audit'-maatschappij. Zo sterk zelfs, dat sommigen spreken over de 'explosie' van een idee.

Er is al geruime tijd een ontwikkeling gaande van een samenleving die zich relatief sterk baseert op vertrouwen naar een samenleving die zich kenmerkt door macht, verantwoordelijkheidsstelling ('accountability') en legitimering. 'Auditing' kan groeien en bloeien omdat het de transparantie, die onlosmakelijk met die moderne samenleving is verbonden, helpt vergroten.

Daarmee wil ik niet suggereren, dat in een samenleving met een sterke vertrouwensbasis alles aan het zicht wordt onttrokken. Zeker niet.

Als iemand een ander vertrouwen schenkt, dan is hij er gerust op dat de dingen gaan zoals hij verwacht dat ze gaan of zoals ze afgesproken zijn, zonder dat hij daarvoor voldoende harde bewijzen hoeft te hebben. Goede trouw, oprechte bedoeling en uiterste inspanning van de andere partij zijn uitgangspunt en geen punten van expliciete twijfel. Maar natuurlijk kan geen enkele samenleving zich blind vertrouwen permitteren. Degene die vertrouwen schenkt (de 'trustor') zal in de loop der tijd signalen zoeken dat zijn vertrouwen gerechtvaardigd is. Daarom doet de ander (de 'trustee') er goed aan 'de boeken te openen' en doorzicht te geven, ook als de andere partij daar niet zo expliciet om vraagt. Zo blijft de vertrouwensrelatie in stand en wordt zij waar nodig verstevigd. Ook in een samenleving waarin vertrouwen de boventoon voert, is informatievoorziening dus wel degelijk een belangrijk bindmiddel.

Prof. Dr. E.G.J. Vosselman is hoogleraar bedrijfs-economie (management accounting en control) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij is decaan van de faculteit der economische wetenschappen.

Vertrouwen schenken wordt gemakkelijker als de samenleving beschikt over instituties en instituten die het risico van misplaatst vertrouwen beperken. Want natuurlijk is het schenken van vertrouwen niet zonder risico; na verloop van tijd kan immers blijken dat de ander het vertrouwen schendt. Instituties (gezamenlijk gedragen waarden, normen en gedragspatronen) en instituten kunnen in dit verband een belangrijke bron zijn waaruit individuen in hun interactie met anderen 'systeemvertrouwen' kunnen putten. Zo stond in het verleden het instituut 'universiteit' in het denken van velen garant voor een goede en professionele uitoefening van het wetenschappelijke bedrijf; aan hoogleraren werd niet getwijfeld. Hetzelfde gold voor de medische stand en voor allerlei andere organisaties die staan voor de institutionalisering van professies. Wie twijfelt er in zo'n geïnstitutionaliseerde 'samenleving op vertrouwensbasis' aan de professionaliteit en de integriteit van een accountant die is ingeschreven in een register dat wordt bijgehouden door een alom erkende professionele organisatie? En wie voelt sterke behoefte om de hoogleraar of de medicus ter verantwoording te roepen over zijn doen en laten?

Dat alles is in onze huidige samenleving natuurlijk allemaal heel anders. Vertrouwen als bindmiddel en als drijfveer voor het handelen heeft in veel sectoren van de samenleving plaats moeten maken voor macht, 'accountability' en legitimiteit. Personen en organisaties moeten zich verantwoorden voor wat zij doen, hoogleraar of geen hoogleraar, accountant of geen accountant. Transparantie wordt nu opgeëist, en wel door de 'stakeholders'. Vertrouwen is niet meer het uitgangspunt, en als het al wordt geschonken dan is het voor een beperkte tijd en binnen grenzen. De 'stakeholders' willen eerst zien en dan geloven. Bovendien willen zij beschikken over machtsmiddelen waarmee zij een zekere invloed kunnen uitoefenen. Daarmee verandert ook de 'lading' van de informatievoorziening. Er staan nu belangen op het spel!

Het lieflijke, glooiende 'interactielandschap' ontwikkelt zich in meer of mindere mate tot een strijdperk. Degene die ter verantwoording roept heeft macht en degene die ter verantwoording wordt geroepen moet zich legitimeren. Doet of wil de laatste dat niet, dan zal hij de consequenties moeten aanvaarden. De 'stakeholder' zal immers dreigen om met de voeten te stemmen, of hij zet een machtige stem op. De dreiging om met de voeten te stemmen is sterker naarmate er meer marktwerking is, want in dat geval kan de 'stakeholder' gemakkelijk weglopen naar een andere marktpartij en heeft de opdrachtnemer het nakijken. De meta-institutie 'markt' is dan een belangrijke bron voor de coördinatie en beïnvloeding van activiteiten. In gevallen waarin de kracht van de markt geringer is omdat er om allerlei redenen minder alternatieve partijen beschikbaar zijn, zal de 'stakeholder' pogen zich van andere machtsmiddelen te voorzien.

De geschetste ontwikkeling brengt met zich mee, dat leden van de samenleving minder op instituties en instituten vertrouwen en dat daarmee bepaalde professies 'ontsokkelen'. De hoogleraar moet zich voor zijn prestaties verantwoorden tegenover studenten, het faculteitsbestuur en andere 'opdrachtgevers', de medisch specialist tegenover patiënten en ziekenhuisdirectie en de accountant tegenover zijn opdrachtgever-cliënt en vaak ook tegenover zijn chef. Van een eerbiedwaardige vertrouwen-schenkende vertegenwoordiger van het algemene, maatschappelijke belang is hij geworden tot een 'opdrachtnemer' in vele specifieke 'accountability'-relaties en dient hij het belang van een specifieke 'stakeholder' of groep van 'stakeholders'. Die 'stakeholders' zijn zich daarbij steeds meer bewust van het feit, dat de 'financial audit' geen neutrale activiteit is. De cijfers zien er immers anders uit al naar gelang de gehanteerde conventies, grondslagen en technieken. En de interpretatie van de cijfers is vervolgens weer een wereld op zich; incidenten als die rond oud-burgemeester Peper maken dat soms pijnlijk duidelijk.

Toch kan worden verwacht, dat in een 'audit'-maatschappij de toekomst van de 'auditor' verzekerd is. Want actoren in de samenleving en haar organisaties hebben stevig geproefd van transparantie en lusten er wel pap van. Zij willen achter de cijfers kijken en willen in aanvulling op 'financial audits' ook 'it-audits', 'environmental audits', 'value for money audits', medische audits en wat al niet meer. Maar die 'audits' worden natuurlijk niet alleen door accountants uitgevoerd. Want er mag dan een explosie van 'audits' zijn, tegelijkertijd is er ook een groot aantal andere professionals (niet-accountants) die die 'audits' uitvoeren of er in ieder geval een bijdrage aan leveren. Zo spelen

bijvoorbeeld bij 'environmental audits' wetenschappers en ingenieurs een belangrijke rol.

Intussen gaat het ontwerp van 'accountability-relaties' gepaard met het calculeerbaar maken van individuen. Alleen zo kunnen de desbetreffende 'stakeholders' de bedoelingen en inspanningen van de 'opdrachtnemer' vanaf een zekere afstand beheersen. Het is van groot belang om in te zien, dat de calculatie van het individu altijd tot een zekere versimpeling van de werkelijkheid leidt, hoe genuanceerd de tellingen en metingen ook zijn. Die versimpeling kan vervolgens leiden tot allerlei ongewenst gedrag. Het ontwerp van het calculeerbare individu is immers geen neutrale aangelegenheid! De wetenschapper die wordt gereduceerd tot een 'producent van publicaties', zal zich in een stevige 'accountability-relatie' pogen te legitimeren door die publicaties inderdaad te leveren.

Het meetsysteem werpt haar schaduw dus vooruit! De ontwerper ervan zal zich dan natuurlijk wel goed moeten afvragen, of met die telling van publicaties en de manier waarop met het telresultaat wordt omgegaan, wel het juiste gedrag wordt gestimuleerd. Wordt via die publicaties inderdaad een adequate bijdrage aan de ontwikkeling van het vakgebied en, uiteindelijk, aan de ontwikkeling van de samenleving geleverd? 'Stakeholders' zullen er bijna nooit in slagen om alles wat van belang is, te expliciteren. Er is altijd zoiets als 'tacit knowledge' (niet of moeilijk te specificeren en te articuleren kennis) en impliciete actie bij de professional, die bepalend kan zijn voor de bijdrage aan het samenwerkingsverband of de samenleving en die niet door de 'calculatie' mag worden weggedrukt. Het voert te ver om daar in deze column uitvoerig op in te gaan, maar er zijn al interessante gevalstudies beschikbaar waaruit blijkt dat 'balanced scorecards' na verloop van tijd toch weer aan betekenis verliezen. Reden: ondanks de goede bedoelingen versluieren zij toch te veel van wat van belang is. In die zin kunnen metingen met 'non-financials' (in aanvulling op financiële prestatie-meting) tot een soort nieuwe 'bloedarmoede' leiden.

Ik wil daarmee zeker niet zeggen, dat we enige objectivering met moderne prestatie-meetsystemen dus maar achterwege moeten laten. Maar het kan geen kwaad als ook controllers en accountants zich bewust zijn van het feit, dat hun rol niet neutraal is. 'Accounting' in de brede betekenis van het woord heeft immers niet alleen met reflectie van werkelijkheid van doen, maar indirect ook met constructie van sociale werkelijkheid. En wie zou er willen meewerken aan de creatie van een wereld met nieuwe bloedarmoede?